

OKO AKCENTA RIJEČI SCENA

Miroslav Kravar

Strane se riječi u hrvatskom ili srpskom jeziku, a napose u njegovim književnim redakcijama, ponašaju s obzirom na akcentat kao što se ponašaju „klape” huligana u mnoštvu dobro odgojene, makar i nestašne mladeži – naših domaćih riječi. Tuđice, napustivši jezične granice svojih zavičaja, odlaze na put na sve strane svijeta, prelaze područja različitih jezika da bi nam se na koncu, kad je riječ o nama, predstavile u prozodijskoj odjeći po kojoj ih je često puta jedva moguće prepoznati što su i odakle su. Nije čudo što se onda u šikari naše hirovite akcentuacije, pogotovu one književne, tzv. „četveroakcenatskoga sistema”, prilično teško snalaze vrludajući po njezinim dračom obraslim utrenicima u namjeri da se ovdje ili ondje konačno smjeste. Tako se često nađu u akcenatskom društvu u kojem odudaraju svojim lutalačkim sklonostima¹.

Štaviše, strane riječi svojim prozodijskim prohtjevima zbunjuju ne samo obične jezične korisnike nego i same jezične stručnjake, koji nerijetko moraju birati između dva ili više akcenata za istu riječ, sve, dakako, u skladu s govornom praksom, gdje se takve riječi i susreću s više akcenata. To se onda odražava i u rječnicima s akcentuiranim riječima, u kojima su akcenti tuđica pravi kamen spoticanja. Iako pisci takvih rječnika obično preuzimlju akcente jedan od drugoga, nije rijedak slučaj da se i razilaze oko iste riječi, osobito ako žele dati „idealne” akcente, tj. onakve kakvi bi „trebalo da budu”, kad je već sporno kakvi jesu.

Osim toga, na području akcentuacije stranih riječi nemamo dovoljno specijalnih istraživačkih radova pa odatle ni sistematskih rezultata u svjetlu općih činitelja koji određuju prozodijsku tipologiju stranoga leksika u jeziku. Stoga taj odsjek rječnika i stvara dojam nesređene mase, iako je u njemu udio kaosa znatno manji nego što se čini na prvi pogled. Evo ovdje samo jednoga primjera.

Listajući naše uglednije dvojezične rječnike možemo naći da se riječ *marka*, bez razlike u značenju, „pravilno” govori, ili bar ima govoriti, *mārka* ili *màrka*, ali je sasvim sigurno da se danas govori i *mārka* ili *márka*, tako da je imamo u četiri lika koja iscrpljuju sav akcenatski inventar jezika na dotičnom slogu². Svatko bi na prvi pogled rekao da je po srijedi zbrka, iako se u stvari radi o konkurenciji različitih, inače pravilnih načina prihvata tuđe riječi. Druga je stvar što se na razini književnojezične norme nismo konačno sporazumjeli kojem ćemo liku dati prednost i zašto.

No treba reći i to da se više puta radi i o već prihvaćenoj normi koja se onda, pod utjecajem čari jezične mode, u praksi ne poštuje.

*

¹ Toga ima, dakako, i u drugim jezicima, ali ne ni izdaleka u tolikoj mjeri kao u nas, gdje pri prozodijskom prilagođivanju tuđega leksika dolaze u obzir ne samo akcentat (kao jačina) i kvantitet nego i ton, a uz to i besprimjerno akcenatsko šarenilo jezičnoga prostora.

² I u njemačkom se *Mark* čuje dvojako: književno sa /a/, kao *Park*, a razgovorno sa /a:/, kao *Bart*.

U ovom kratkom članku pod gornjim naslovom ne možemo raspravljati o svemu što je uvodno nabačeno, a o čemu će biti govora na drugom mjestu³. Ovdje ćemo se pozabaviti prozodijским peripetijama riječi *scena*, koja je za vrijeme svoga ne baš duga boravka u našem jeziku doživjela tri akcenatske faze: *scēna* pa *scéna* i *scēna*, ne pojavivši se još pod četvrtim akcentom kao **scēna*, iako bi se i takvo nešto moglo očekivati svaki čas (usp. *klāsa* > *klāsa* i sl.).

Međunarodna je riječ *scena*, kao što se zna, starogrčkoga podrijetla: antičko-grčko *skēnē* znači „šator”, prije svega vojnički, a onda, *per synecdocham*, gradnju isprva nepoznata oblika u sklopu grčkoga kazališta, a tek kasnije, u helenističko doba, i „pozomicu” u današnjem smislu riječi. U nas je ta tuđica, kao i drugdje u evropskim jezicima, prihvaćena u dva osnovna značenja: „pozornica” i „prizor”, ovo drugo u više nijansa⁴.

Ovdje nas zanima, kako smo rekli, samo akcenat sada već i naše riječi *scena*.

Kad se radi o grčkim riječima u modernim jezicima, bar evropskima, treba imati na umu da je u pitanju akcenta takvih riječi mjerodavan njihov latinski, i to po pravilu srednjovjekovnolatinski, a ne grčki akcenatski lik⁵. Dakle, u našem slučaju valja poći od kasnolatinskoga *scēna* (mjesto klasičnoga *scaena*⁶), tj. na svaki način od lika s dugo naglašenim vokalom osnove. To bi odgovaralo našem književno-štokavskom dugosilaznom akcentu, dakle *scēna*⁷. Takav se akcenat i čuje, očividno najprije prema srednjolatinškom, a kasnije i prema talijanskom izgovoru, u krajevima jadranskoga pojasa, gdje se tako naglašava ne samo *scena* nego i sve druge strane riječi istoga ili analogna tipa (bez obzira na jezično podrijetlo), npr. *mōda*, *nōta*, *vēna*, *bāza*, *lōža* itd., ili *mīnus*, *pātos*, *dātum* itd. ili *kīno*, *kāro*, *mōlo* itd. Postoji također, s istim akcentom, i lik *šēna*, što je očigledno prema talijanskom⁸; npr. u Dubrovniku se i danas može čuti nasred Straduna kad mu drago: *Nemo' mi činit š ē n e !*

No u štokavskoj unutrašnjosti, što dublje to više, takve riječi nose na istom slogu dugouzlazan akcenat pa glase: *mōda*, *nōta*, *vēna*, *bāza*, *lōža* itd., ili *mīnus*, *pātos*, *dātum* itd. ili *kīno*, *kāro*, *mōlo* itd. U dalmatinskim se gradovima po akcentima *mōda*, *dātum*, *kīno* i sl. oštro razlikuju građani starosjedioci od „Vlaha” ili „Vlaja”, tj. došljaka iz bli-

³ U mom radu pod širim naslovom „Zur prosodischen Anpassung der Fremdwörter im Kroato-Serbischen” (u pripremi za *Festschrift* H. Bräuera).

⁴ B. i Ž. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1983, s. v.

⁵ Kad bi bilo prema grčkom ili klasičnolatinskom, govorili bismo **ḡaza* ili **bāza*, **tēma* ili **tēma*, **krīza* ili **krīza* i sl., ali *scēna* ili *scēna*, *vēna* ili *vēna* i sl., kao što ovo drugo i govorimo. A što govorimo oboje s dugim akcentima, o tome v. dalje; usp. C. H. Grandgent, *Il latino volgare*, Milano, 1914, str. 100. i d., gdje je riječ o vulgarnolatinskom „novom kvantitetu”, u kojem je ovdje za nas najvažnija crta obavezna dužina otvorenih naglašenih slogova bez obzira na njihov klasičnolatinski kvantitet.

⁶ Odakle u klasičnolatinskom diftong *ae* prema grčkom *ē*, stvar je sporna; usp. M. Leumann i J. B. Hofmann, *Lateinische Grammatik*, München, 1928, str. 76.

⁷ Tu treba, dakako, računati s posredništvom čakavskoga odnosno staroštokavskoga supstrata pri našim ranim dodirima s kulturnim regijama Sredozemlja.

⁸ U *AR* stoji *šēna* (uz citat iz Držića), što je i prostorno i vremenski nemoguće.

žega ili daljega zaleđa, koji govore *móda*, *dátum*, *kíno* i sl.⁹. Ali treba odmah reći da je uzlazni akcenat, dakle kontinentalni, prevladao i u književnom jeziku, i to na čitavu području književne štokavštine¹⁰. Prema tome, i naša riječ glasi književno, bolje reći – treba da glasi, *scéna* (kao ekavsko *sténa*). Stariji rječnici, kao što su Karadžićev, Broz–Ivekovićev i rječnik JAZU, za tu riječ ili ne znaju, kao prva dva, ili je donose bez akcenta, kao posljednji, u kojem stoji *scena*, i to na temelju dvaju primjera iz starije hrvatske književnosti (gdje onda bez sumnje treba pretpostaviti i stariji akcenat, tj. *scéna*). Noviji akcenat *scéna* bilježe prije svega svi većinom zagrebački dvojezični rječnici s akcentom na hrvatsko-srpskim riječima pisani između dva svjetska rata, ali i neki drugi, kasniji¹¹. Što se tiče Klaićeva rječnika stranih riječi, koji bi ovdje kao takav morao biti mjerodavan, i on ima, dakako, *scéna*.

Ta suglasnost čitava niza rječnika svjedoči o tome da smo u svoje vrijeme, pa i sve donedavna, i govorili književno isključivo *scéna*, kao što se, uostalom, čuje i danas, makar i ne više samo tako, a kao što i dalje govorimo *móda*, *dátum*, *kíno* itd. Ali od drugoga svjetskog rata naovamo naša se riječ sve češće čuje u mreži JRT–a s kratkosilaznim akcentom, dakle u liku *scèna* (kao *mrèna*), i to za razliku od svih drugih riječi istoga tipa, tj. *móda*, a ne **mòda*, *dátum*, a ne **dàtum*, *kíno*, a ne **kìno* i sl. Taj treći, ujedno i najnoviji akcenat bilježe i neki noviji rječnici¹². Štaviše, akcenat *scèna* čuje se sve češće i u živom govoru. U naše nam dane čitava jugoslavenska RT, pa onedavna i RT Zagreb, servira kroz eter, kao novost u izgovoru, upravo taj neočekivani akcenat, i to kao za inat malne jednoglasnom sporazumu tolikih mjerodavnih priručnika širom zemlje.

Nastaje pitanje: o čemu se radi ili kako se ima objasniti osamljeni akcenat tako česte riječi kao što je *scena*?

Tražeci odgovor na to pitanje, valja nam još jednom požaliti što u Ristić–Kangrge naše riječi nema, jer bi nam podatak toga rječnika s kraja dvadesetih godina mogao poslužiti kao *terminus a quo* za novi akcenat i ujedno kao obavijest o okolini njegova postanka. A ovako smo primorani zalaziti u više ili manje vjerojatne pretpostavke da bi se pitanje koliko–toliko osvijetlilo. Ali bolje i to nego tumarati u mraku.

⁹ Tu iskršava nepoznanica granice između dva načina naglašavanja takvih tuđica: „jadranskoga” ili „primorskog” i „panonskoga”, da ih tako nazovemo. To bi mogla biti crta koja je negdje od XV. st. naovamo, nakon akcenatskoga pomaka, odvajala stara područja čakavštine i ikavske štokavštine od ostalih govora.

¹⁰ Pitanje je odakle i sama tonska razlika između dva načina naglašavanja takvih riječi, jer ovdje, na početnom slogu, uzlazni ton (kao *móda* < *mòda* ili *klása* < *klása*) nije rezultat povlačenja akcenta kao inače (npr. *bádem* < *bādem* ili *hòtel* < *hořtel*). Ako je ovdje silazni ton očevidno latinsko–romanskoga podrijetla, uzlazni bi mogao biti njemački, i to znatno kasniji, nastao možda – u doba vojnih krajina, na primjer – oponašanjem njemačkoga akcenta, koji je, osobito na otvorenom slogu, izrazito uzlazan: njem. *Mode* bliže je po tonu našem *móda* nego našem *mòda*, a često i njem. *Klasse* bliže našem *klása* nego našem *klása*.

¹¹ Danas ih ima već lijep broj. To su, da navedeno samo imena autorâ: Ristić–Kangrga, Benešić, Dayre–Deanović–Maixner, Deanović–Jernej, Tolstoj, Jurančić i Benson–Šljivjić–Šimčić. To su, nadalje, veliki *Pravopis* i rječnik Matice srpske. Da ne zaboravimo: u Ristić–Kangrge riječi *scena* nažalost nema.

¹² Tako Tolstoj u svome srpskohrvatsko–ruskom rječniku ima samo *scèna*, a rječnik MS *scèna* i *scéna*, i to takvim redom.

Samo se po sebi razumije da akcenatski lik *scéna*, isto kao i stariji, „dalmatinski” *scèna*, čuvajući izvornu dužinu osnovnoga vokala, „leži” u sistemu¹³. Tome onda odgovara i analogna pojava u evropskim jezicima; npr. tal. *scena* (sa /e:/), njem. *Szene* (također sa /e:/) i engl. *scene* (sa /i:/), što je u tim jezicima i inače pravilo; usp. *móda*: tal. *moda* (sa /o:/), njem. *Mode* (također sa /o:/), engl. *mode* (sa /ou/), ili *dátum*: tal. *data* (sa /a:/), njem. *Datum* (također sa /a:/), engl. *datum/date* (oboje sa /ei/), itd., jednom riječju – svuda dug vokal pod akcentom u otvorenom slogu.

No među utjecajnim evropskim jezicima postoje i dva koji se toga principa čuvanja latinskoga kvantiteta – ne klasičnoga, već srednjovjekovnog, kako smo rekli – ne drže, jer ga se držati i ne mogu. To su francuski s položajno reguliranim kvantitetom naglašena, dakle posljednjeg sloga i ruski s poludugim akcentom. Francuski naša riječ glasi *scène*, fonetički [sɛn] s kratkim /e/, isto kao i *mode* (sa /o/), *veine* (sa /e/), *date* (sa /a/) i sl., tj. s kratkim vokalom ispred tzv. „consonne non-allongéante”, ali *base* (sa /a:/), *loge* (sa /o:/) i sl., tj. s dugim vokalom ispred tzv. „consonne allongéante”¹⁴. Nijedno se od toga dvoga ne odražava izravno na našem akcentu stranih riječi, čak ni francuskih; usp. upravo *móda* i sl., tj. s dugim vokalom kao u njemačkom unatoč kratkome u francuskom¹⁵. U ruskom pak imamo *scena*, fonetički [scɛˈnə], gdje se čuje nešto između /e/ i /e:/.

S obzirom na to što je u nas akcenat *scèna* potvrđen prvi put u Tolstojevu srpsko-hrvatsko-ruskom rječniku, reklo bi se, bar na prvi pogled, da je i nastao nedavno prema ruskom izgovoru. Ali takav akcenat, sudeći po njegovoj današnjoj raširenosti, mora biti znatno stariji, pa će biti da je nastao ipak pod francuskim utjecajem, i to po svoj prilici afektacijom à la *parisienne*. Veoma je vjerojatno da je negdje u našem kazališnom svijetu, u vrijeme njegovih življih dodira s francuskim kazalištem između dva rata, mogao po ugledu na franc. [sɛn] nastati akcenat *scèna* mjesto *scéna*, drugim riječima, osamljeni prozodijski galicizam, koji se onda širio dalje da bi do zagrebačke RT stigao tek u naše dane¹⁶. Ali nisam siguran da se drugdje u obrazovanim krugovima širom zemlje ne govori i dalje po starome – *scéna*.

Što nam je, dakle, činiti u toj akcenatskoj nedoumici? U svakom slučaju, neprilično je da za istu riječ imamo dva akcenatska lika, koji se, dakako, ne daju izgovarati ni u isti

¹³ U smislu strukturalno-lingvističkoga poimanja jezika kao „système où tout se tient”, što se odnosi kako na cjelinu jezičnoga sistema tako i na njegove podsisteme, u danom slučaju akcentuaciju.

¹⁴ Usp. P. Fouché, *Traité de prononciation française*, Paris, 1956, str. XXXVII i d. – Kad bi se radilo o izravnom dodiru s francuskim, govorili bismo i **mòda* ili čak **mòda* i sl. (pored *báza* i sl., kako i govorimo, ali ni to ne prema francuskom zbog „consonne allongéante”, već prema njemačkom zbog otvorena naglašenog sloga).

¹⁵ Za nas je, dakle, mjerodavan njemački kvantitet. Među rijetkim je izuzecima izrazito „učena” riječ *svíta* (ne još *svíta*), koja u nas čuva francuski kvantitet, tj. *suite* (sa /i/) unatoč njem. *Suite* (sa /i:/), što je – ovo posljednje – razgovorno nasuprot „visokom” sa /i /; usp. za ovo drugo M. Mangold i P. Grebe, *Duden Aussprachewörterbuch*, Mannheim-Zürich, 1962, s. v.

¹⁶ Značajne su u tom smislu i neke višesložne francuske riječi sa samo njemačkim kvantitetom, npr. *paráda*, *etída*, *bobína* i dr., kao i primjeri kolebanja između francuskoga i njemačkoga, kao *elíta* i *elíta*, ili čak „ultra”-njemačkoga, npr. *etápa* i *etápa*, *manšéta* i *manšéta* (s kratkim vokalom u njemačkom).

mah ni čas jedan čas drugi. U nas bi *scéna* i *scèna* morala biti dva različita leksema, kao što su, na primjer, *bábo* i *bàbo*, *víla* i *vìla*, *bléka* i *blèka* itd. Trebalo bi se, dakle, konačno odlučiti za jedno, bar na razini norme, ili, ako normu već imamo, služiti se u većoj mjeri pouzdanim priručnicima. Jer tko govori *scéna*, ostaje u granicama sistema, a tko prihvaća *scèna*, ispada iz njega i, što je još gore, otvara danas-sutra vrata i za **mòda*, **dàtum*, **kìno* i sl., što nam danas još ne pada ni na pamet.

*

Jezična sitnica o kojoj se ovdje govori ide u sferu davnoga spora između „analogije” i „anomalije” u jeziku, tj. suprotnosti između jezičnoga pravila i jezične navike, dviju sila jezične ravnoteže o kojima i suvremena lingvistika vodi računa, makar i u okviru širih suprotnosti, kao što su „jezik” i „govor”, „sistem” i „tekst” ili „kompetenca” i „performanca” i sl. Oba su člana tih suprotnosti bogata dobrim receptima, koji su i praktično korisni pod uvjetom da se, kao i dobro vino, uzimlju umjereno. Što se tiče tuđice *scena*, posebna, i to osamljena navika nije još prevladala nad općim pravilom, pa nema razloga da se anomalnom liku *scèna* otvara „zeleno svjetlo” prednosti pred analognim *scéna*. O tome govore i navedeni podaci naše leksikografije, u kojima bi se, ako ništa drugo, moralo odražavati stanje na tlu jezične prakse.

U svakodnevnom govoru čujemo na različitim društvenim razinama mnoštvo stranih riječi s krivim akcentima. Ako svaka za se nisu odviše učestale, „zapnu” nam tu i tamo za uho pa se i zaborave; ali ako su tako česte kao *scena*, neminovno pogađaju sluh i zavode pažnju.

Jezični će zakonodavci, ako se još jednom pozabave sitnicom *scéna/scèna*, lako riješiti stvar. Ali prije nego presijeku čvor, ne bi bilo na odmet uzeti na um dvoje: prvo, da se francuski akcenat *scèna*, poslije svega što smo rekli, može slobodno smatrati izgovornom omaškom, jer se francuski jezik u načelu prozodijski ne dodiruje izravno s našim, pogotovu ne u grčko-latinskim riječima, i, drugo, da se na području književne upotrebe jezika, uglavnom gradske, akcenat *scéna* još uvijek govori.

S a ž e t a k

Miroslav Kravar, sveuč. prof. u m., Zadar

UDK 801.612:808.61/.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 26. ožujka 1984.

The article deals with the aberrant accent of the Croato-Serbian foreign word *scena* which today sounds anomalously *scèna* instead of analogically *scéna* as attested by most competent dictionaries.